

BÖLMƏ IV. MALİYYƏ, VERGİ VƏ BANKLAR

UOT 336.71

*i.f.d., dos. Elnurə Bünyat qızı MƏMMƏDOVA,
magistr, Sənan Əhmədağa oğlu ƏLİYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti*

BANK SEKTÖRÜNÜN SABİTLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN ROLU

Xülasə

Bilirik ki, Respublikamızda İqtisadi islahatların uğurla keçirilməsi üçün əsas problemlər arasında bank sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi, eləcə də milli valyutanın möhkəmləndirilməsi, daxili ehtiyatlardan maksimum istifadə edilməsi şərti ilə bank sektorunun real iqtisadiyyatın kreditləşməsinə istiqamətləndirilməsi ən mühüm yerlərdən birini tutur. Bu zaman vacib olan əsas məsələ bankların möhkəmləndirilməsi vasitəsilə bank sisteminə inamın artırılması və bank sistemini tənzimləmək yolu ilə onların fəaliyyət səmərəliliyinin yüksəldilməsidir.

Açar sözlər: bank, bank sektoru, bank sistemi, dövlət tənzimlənməsi, maliyyə, dövlət maliyyə nəzarəti, maliyyə ehtiyatları.

Giriş

Bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq yaradılan ikipilləli bank sistemi özünün dinamik inkişaf mərhələsindədir və iqtisadiyyatın aparıcı qüvvəsinə çevrilmişdir [2, s. 3].

Bazar münasibətlərinin inkişafı dövlət maliyyə nəzarətinin mühümlüyünü azaltmır, əksinə, sosial yönümlülüğün artması ilə əlaqədar daha da çətinləşir. Dövlət orqanlarının üzərinə maliyyə hüquqlarının və cəmiyyət üzvlərinin maraqlarının qorunması, sui-istifadə və oğurluğun qarşısını alma və xəbərdarlıq üsullarının hazırlanması məsələsi düşür. Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə nəzarət orqanları sistemini təkmilləşdirmək, onların funksiyaları, səlahiyyət və nəzarət fəaliyyəti metodları problemlərini həll etmək əsas vəzifə olaraq qalır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər hansı bir sistemin normal fəaliyyət göstərməsi üçün dövlət həlledici rol oynayır. Bu baxımdan dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbəti və hüdudunun müəyyən edilməsi, gözlənilməsi iqtisadiyyatın başlıca problemi. Bu gün həyata keçirilən bazar iqtisadiyyatı sistemi ictimai tərəqqi və iqtisadiyyatın səmərəli inkişafına nail olmaqdan ibarətdir. Bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadiyyata müdaxilə edir və bu müdaxilə inzibati amirlik sisteminə nisbətən daha az olur. Çox zaman iqtisadiyyata dövlətin təsiri azaldılaraq azad sahibkarlığın rolu artırılır. Dövlət maliyyə nəzarəti də dövlətin idarə olunmasının əsas funksiyalarından, maliyyə-kredit sisteminin normal fəaliyyətinin vacib şərtlərindən biri kimi nəzarətin başlıca istiqamətindən biridir. Onun əsas məqsədi dövlət büdcəsi və qeyri-büdcə fondlarının kəşirsiz yerinə yetirilməsinə, kredit resurslarının istifadəsinə, ölkənin daxili və xarici borclarının vəziyyətinə, dövlət ehtiyatlarına, maliyyə və vergi güzəştlərinin həyata keçirilməsinə nəzarətdir. Nəzarətin bu növünün qarşısına prioritet olaraq bütün növ dövlət gəlirlərinin vaxtında və tam daxil olması, büdcə defisitinin aradan qaldırılması üçün cəlb edilmiş vəsait və kreditin düzgün istifadəsi, sosial sahəyə xərclərin vaxtında maliyyələşdirilməsi məsələləri qo-
yulmuşdur.

Bank böhranları və onların iqtisadi mahiyyəti. Müasir bazar iqtisadiyyatında maliyyə böhranı dedikdə sadəcə olaraq geniş əhatə dairəsinə malik böhranın bir parçası başa düşülür. Təbii ki, bu böhran iqtisadiyyatın ümumi böhranı zamanı yaranır. Adətən əvvəllər “pul böhranı” terminindən istifadə olunurdu. Lakin son zamanlar “Maliyyə böhranı” termininin istifadəsi genişlənilib.

Sözsüz ki, maliyyə böhranlarının da müxtəlif səbəbləri var. İlk növbədə, bunun səbəbləri zəif makroiqtisadi siyasət, dövlət borc münasibətləri sisteminin kökündən pozulması, inflyasiyanın hədsiz güclənməsi, bank sektorundakı çaxnaşmalar və ixtişaşlar, çox zəif milli maliyyə sistemi, əlverişsiz xarici şərtlər, siyasi vəziyyətdəki qeyri-sabitliklərdir.

Maliyyə böhranının tərkib hissələri kimi aşağıdakı elementlər müəyyən edilir:

1. valyuta böhranı – bu milli valyutanın devalvasiyasına gətirib çıxardır;
2. bank böhranı – dövlətdən iri həcmdə maliyyə dəstəyi tələb edən böhrandır;
3. borc böhranı – xarici və daxili iqtisadi borcdə problemlərin kəskinləşməsi ilə bağlı yaranan böhranlardır;

4. birja – qiymətli kağızların kursunun kifayət qədər tərəddüdü (enməsi və ya qalxması) prosesi nəticəsində yaranan böhrandır.

Tarixən baş vermiş iqtisadi maliyyə böhranları, demək olar ki, bütün dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına, bank sektoruna çox ciddi ziyan vurmuşdur. Məhz buna görə də qeyd etdiyim kimi, bank fəaliyyətinin də dövlət tərəfindən tənzimlənməsi çox mühüm məsələdir.

İqtisadi sistemlərdə tənzimləmə sistemləri. Bazar iqtisadiyyatı tam özünü tənzimləmə sistemi olmasına baxmayaraq bütün dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sırf bazar iqtisadiyyatı mövcud deyil və hal-hazırda qarışıq bazar iqtisadiyyatı mövcuddur. Yəni iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq inzibati amirlik sisteminin də müəyyən mexanizmləri onun inkişaf etməsində tətbiq edilir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatında dövlətin rolu daim artmaqda davam edir və bunun üçün iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin tarixi, nəzəri ilkin şərtləri mövcuddur [3, s.45]. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddi mövcuddur.

Minimal həddi dedikdə dövlətin iqtisadiyyatda həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Əhalini ictimai məhsulla təmin etmək.
- 2) İqtisadiyyatı lazımı pul kütləsi ilə təmin etmək.
- 3) Xarici effektləri tənzimləmək.

Banklarda həyata keçirilən antiböhran və təcili xilasətmə tədbirləri. Yaranan bank böhranları nəinki bank sektorunda, eyni zamanda maliyyə bazarlarında ciddi qeyri-sabitlik yaratdı. Bir çox ölkələrin mərkəzi bankları bank böhranını həll etmək və öz bank sistemlərinin struktur yenilənməsi üçün müxtəlif üsullarla məşğul olurdular. Lakin təcrübə göstərdi ki, nə bankların struktur yenilənməsinin ideal forması mövcuddur, nə də bank sektorunda vəziyyətin normallaşdırılmasının, maliyyə vəziyyətinin daima stabil saxlanmasının universal strategiyası mövcud deyil. Burada əsas məqsəd bankların maliyyə sabitliyinin daim stabilliyinə nail olmaq yox, stabilliyin nisbətən qorunması və bankda yarana biləcək mənfi halların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin işlənilməsi və bankda yarana biləcək mənfi halların qarşısını almağa yönəlmiş tədbirlərin işlənilməsi olmalıdır [2]. Vaxt keçdikcə banklar böhran hallarının mənfi nəticələrinin qarşısını alınmasına və minimuma endirilməsinə yönəlmiş tədbirlər kompleksləri, o cümlədən, kredit münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və bankların bütövlükdə etibarlılığını yüksəldən tədbirlər işləyib hazırladılar.

Sözsüz ki, bu zaman əsas maliyyə yükü bir qayda olaraq birbaşa və ya dolaylı yolla dövlət büdcəsinin üzərinə düşdü. Bank sisteminin struktur dəyişikliyi elə də bəsit bir məsələ olmadığı üçün bunun üçün əksər dünya ölkələrində bu prosesin həyata keçirilməsinin ləvələ edildiyi xüsusi institutlar yaradıldı. Dövlətlər bank böhranlarının nəticələrinin aradan qaldırılması prosesində aktiv rol oynayırlar. Belə ki, onlar bank sisteminin problemlərinin həll edilməsi üçün maliyyə resursları ayırırlar və bununla da özlərinin təşkilatçı rolunu təsdiqləmiş olurlar. Bu məqsədlər üçün görülən tədbirlər hər şeydən əvvəl bank böhranlarının başvermə səbəblərindən və onların yarandığı, inkişaf

etdiyi ümumi iqtisadi vəziyyətdən çox asılıdır. Böhranın səbəbləri bəzi ölkələrdə üst-üstə düşsə də, bəzilərinə öz xarakteristikası ilə fərqlənirdi. Bütün bunlara baxmayaraq onun qarşısının alınması formaları, demək olar ki, bütün ölkələrdə oxşar idi: kreditləşdirmənin sabitləşdirilməsi, yeni-dən kapitallaşdırma [2, s.53].

Bank sisteminin struktur dəyişikliklərinin üç əsas istiqamətini qeyd edə bilərik:

1. Bank likvidliyinin qorunub saxlanılmasına yönəlik tədbirlər;
2. Bank sisteminin tənzimlənməsi və bank nəzarəti sisteminin möhkəmləndirilməsinə yönələn islahat;

3. Banklarda struktur dəyişikliyinə edilmiş.

Bəs banklarda struktur yenilənməsi necə baş verir? Struktur yenilənməsi basit görünə bilər və çoxşaxəli və mürəkkəb prosesdir. Bankların maliyyə bazarlarındakı vasitəçik funksiyasının yerinə yetirilməsinə mümkün qədər tez başlamaq üçün struktur yenilənməsinin sürətlə və diqqətlə aparılması vacibdir. Maksimal şəkildə çalışılmalıdır ki, vergi ödəyicilərinin üzərinə az yük düşsün. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzən problemlə bank kömək etdikdə səhmdarlar, işçi heyəti bankın üzvləşdiyi problemə və vəziyyətə görə məsuliyyəti bölüşməlidirlər. Bank sisteminin anti-böhran tədbirləri proqramında aşağıda qeyd olunanlar öz əksini tapmalıdır: ölkənin makro iqtisadi vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi, məqsəd və vəzifələr, prioritetlər, tədbirlər və maliyyələşmə.

Beləliklə, bank sistemində antiböhran tədbirlərini aşağıdakı qruplara ayıra bilərik.

- Təcili xilasətmə tədbirləri:

1. bankın rekapitalizasiyası-yəni yenidən maliyyələşdirmə;
2. stabil kredit xətti açmaq;
3. fiziki şəxslərin banklarda açılan əmanətlərə tətbiq edilən kompensasiya həcmi bəzi hallarda 100 %-dək artırmaq-əmanətlərin sığortalanması;
4. bank balansını problemlə aktivlərdən təmizləmək, əgər ehtiyac olarsa problemlə aktivlərə dövlət zəmanəti vermək.

- Monetar siyasət tədbirləri:

1. Bəzi ölkələr inflyasiyadan ehtiyat edərək faiz dərəcələrini aşağı salır;
2. Milli pul vahidinin məzənnəsini aşağı salmaq;
3. Məcburi ehtiyat normalarını mümkün qədər aşağı salmaq;
4. Mərkəzi Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirmə əməliyyatı.

Bank sistemində antiböhran tədbirləri çərçivəsində ilk olaraq aşağıda qeyd olunan tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- Banklarda likvidliyin təmin olunması. Maliyyə sabitliyi pozulduqda ilk olaraq banklarda nüfuzun itirilməsi prosesi başlayır və bank sektoruna inam kəskin zəifləyir. Əhali maliyyə vəsaitlərini depozit şəklində bankda saxlamağı artıq potensial risk olaraq görür və banklardan ciddi depozit geriçəkilmə prosesi başlayır. Nəticədə banklar ciddi şəkildə likvidlik problemi ilə üzlaşırlər. Ona görə də bu kimi problemlərlə üzlaşməmək üçün banklarda depozitlərin və əmanətlərin sığortalanması tətbiq edilməlidir;

- Faiz dərəcələrinin aşağı salınması;
- Vergi yükünün azaldılması-buraya bank və sığorta şirkətlərinin rekapitalizasiyaya yönəldəcəyi vəsaitin vergidən azad edilməsi və ya onlara güzəştli vergi dərəcəsinin tətbiqi nəzərdə tutulur;
- Mərkəzi Bank tərəfindən maliyyə yardımları;
- Milli pul vahidinin dəyərinin qorunması – manatın dəyərinin sabit saxlanması.

Nəticə

Bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində yeni aktuallıq qazanmış maliyyə institutlarından biri də banklardır. Banklar tədavi sferasında fəaliyyət göstərir, mühüm vəzifələr yerinə yetirir və xalq təsərrüfatının sahələrinin, bütövlükdə isə təkrar istehsal prosesinin inkişafında əvəzədiməz rol

oynayır. Bu mənada iqtisadiyyatı bankların rolundan təcrid olunmuşşəkildə təsəvvür etmək mümkün deyil. Çünki banklar öz məhsulunu maliyyə bazarlarına təqdim etməklə iqtisadiyyatın sahələrinə kömək edərək onları inkişaf etdirir. Ölkədə aparılan pul siyasəti, maliyyə tarazlığı, iqtisadiyyatda pul vahidinin sabitləşdirilməsi və eləcə də onun kütləsinin istehlak tələblərinə uyğunlaşdırılması bankların iqtisadiyyatdakı yerindən və rolundan geniş surətdə asılıdır [3, s. 67].

Bu gün bazar iqtisadiyyatı elə bir mühit formalaşdırmışdır ki, daim bank fəaliyyətində yenilik, dünya valyuta bazarlarında məzənnə fərqləri, “valyutalararası soyuq müharibə” bank fəaliyyətində gözlənilməz nəticələrə və risklərə yol açır. Bu səbəbdən də bankların maliyyə sabitliyi təkcə bankın öz fəaliyyət dairəsi üçün deyil, eyni zamanda dövlət maliyyəsinin də strukturuna ciddi təsir edir. Bu gün bankların əsas məqsədi bank aktivlərinin likvidlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, aktiv əməliyyatların həcmi artırılması, cəlb edilən vəsaitlərin xüsusilə də depozit mənbələrinin artırılması və sağlamlaşdırılması, bank maliyyə dayanıqlılığının təmin edilməsi olmalıdır. Xüsusən Respublikamızın iqtisadiyyatı neft sənayesi üzərinə qurulduğundan dünya birjalarında neftin qiymətindəki hər hansı bir kiçik tərəddüdlər sözsüz ki, milli valyutamızın dəyərində də ciddi təsir edir. Valyutanın dəyərdən düşməsi, cəlb edilmiş depozitlərin eyni zamanda bankdan geri çəkilməsi bütün bunlar hamısı banklarda ciddi likvidlik probleminə gətirib çıxarır.

Bütün bu kimi problemlərin qarşısını almaq və bank fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün banklarda risklərin idarə edilməsi, bank fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, proqnozlaşdırma kimi departamentlər fəaliyyət göstərir ki, onların da əsas məqsədi banklarda yarana biləcək likvidlik problemini, riskləri övvəlcədən müəyyən etmək və bu risklərə qarşı tədbir görüb bank dayanıqlılığını artırmaqdan ibarətdir. Banklarda daim mənfəət və rentabellik göstəriciləri diqqət mərkəzində saxlanılmalı, aylıq, rüblük və illik mənfəət və zərər hesablarında bütün göstəricilər öz əksini tapmalıdır. Mənfəət və rentabelliği artırmaq üçün banklar daim risklərini proqnozlaşdırmalı, qiymətləndirməli, bazar iqtisadiyyatında kor-koranə hərəkət etməməli, daim valyuta bazarını öyrənməli, marketing aparmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında “Banklar və bank fəaliyyəti haqqında” Qanun. Bakı, 1996.
2. R.A.Bəşirov. Bank işi fənni üzrə interaktiv dərs vəsaiti. Bakı, 2014, 89 s.
3. L.Yusifzadə. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankı, Tədqiqatlar və İnkişaf Mərkəzi. Bakı, 2017, 93 s.
4. www.cbar.az-Mərkəzi Bank.

*doc.д.ф.э., Эльнура Буньят кызы Мамедова,
Санан Ахмедага оглы Алиев
магистр, Азербайджанский Университет Кооперации*

Роль государственного регулирования в обеспечении стабильности банковского сектора Резюме

Мы знаем, что одной из главных задач для успешных экономических реформ в республике является обеспечение стабильности банковской системы, а также укрепление национальной валюты и направление банковского сектора на кредитование реальной экономики при максимальном использовании внутренних ресурсов повышении доверия к банковской системе путем укрепления и повышения ее эффективности, путем регулирования банковской системы.

Ключевые слова: банковское дело, банковский сектор, банковская система, государственное регулирование, финансы, государственный финансовый контроль, финансовые ресурсы.

Elnura Bunyat Mamedova
PhD in economics, assistant professor ACU,
Sanan Ahmedagha Aliyev
master of Azerbaijan Cooperation University

The role of state regulation in ensuring the stability of the banking sector

Summary

We know that ensuring the stability of the banking system, as well as the strengthening of the national currency, and directing the banking sector to lending to the real economy by maximizing the use of domestic resources play an essential role in the the main challenges for the successful implementation of economic reforms in the Republic. The main question is to increase the confidence in the banking system by strengthening it and improve its efficiency by regulating the banking system.

Key words: banking, banking sector, banking system, state regulation, finance, state financial control, financial resources.